

Kotitalouksien kulutuksen kehitys 2000-luvulla Suomessa ja Ruotsissa

Anu Raijas

Artikkelissa tarkastellaan kotitalouksien kulutusmenojen menoryhmittäistä kehitystä 2000-luvun Suomessa ja verrataan sitä Ruotsissa tapahtuneeseen vastaavaan kehitykseen. Kotitalouksien kulutusmenojen kehitystä tarkastellaan ajankohtana, jolloin molempien maiden talouksiin ovat vaikuttaneet Yhdysvalloissa alkanut finanssikriisi sekä Euroopan sisäinen talouskriisi. Ennen finanssikriisiä kulutuksen kasvu oli Suomessa yhtiä ripeää kuin Ruotsissa. Vaikka finanssikriisi iski samalla lailla Ruotsiin kuin Suomeenkin, on Ruotsi toipunut siitä Suomea nopeammin ja ottanut vuoden 2009 jälkeen talouden kasvussa selvän etumatkan. Ruotsissa finanssikriisin vaikutuksesta yksityiset kulutusmenot pysyivät vuosina 2008–2009 samalla tasolla, mutta Suomessa kulutus laski neljä prosenttia vuonna 2009. Välttämättömyyskulutusta – syömistä ja asumista – lukuun ottamatta suomalaiset vähensivät tuolloin kaikkea muuta kulutusta. Kulutus lähti Suomessa nousuun vuosina 2010 ja 2011, mutta kasvu taittui jälleen vuonna 2012.

Koko kansantalouden kannalta yksityisellä kulutuksella on keskeinen rooli hyödykemarkkinoille kohdistuvassa kysynnässä. Yksityisen kulutuksen BKT-osuus on Suomessa 52 prosenttia, Ruotsissa 48 prosenttia. Yksityinen kulutus vaikuttaa laajasti koko kansantalouteen, tuotantoon, hintoihin, työllisyyteen ja ulkomaankauppaan.

Kotitalouksien näkökulmasta kulutuksen kasvu kertoo elintason paranemisesta ja hyvinvoinnin kohoamisesta. Elintason noususta kertoo sekin, että pitkän aikavälin kehityksessä kotitalouksien kulutuksen rakenne on muuttunut siten, että välttämättömyyskulutuksen suhteellinen osuus on laskenut ja vaillinaisen nousut. Selvimpänä esimerkkinä tästä voidaan ottaa

esille ruoan kulutusosuuden lasku kotitalouksien kokonaiskulutuksessa. Kulutuksen rakenteellinen muutos on ilmennyt myös siirtymänä kertakulutustavaroiden kulutuksesta palveluiden kulutukseen. Esimerkiksi kotona tapahtuva ruokailu on siirtynyt kahviloissa ja ravintoloissa tapahtuvaan ateriointiin (Varjonen ja Peltoniemi 2012). Elintason noususta kertoo myös vapaa-ajan viettoon liittyvä kulutuksen kasvu (esim. Ahlqvist ja Ylitalo 2009, 27).

Talouden taantuma vaikuttaa kotitalouksien elämään monella tavalla. Lomautusten ja lisääntyvän työttömyyden takia kotitalouksien käytettävissä olevat tulot vähenevät ja siksi kulutusta joudutaan supistamaan. Kulutuksen sijaan kotitaloudet pyrkivät taantumana aikana

MMT, dosentti Anu Raijas (anu.raijas@kkv.fi) on tutkimuspäällikkö Kilpailu- ja kuluttajavirastossa. Kiitän toimitusta ja ulkopuolista lausunnonantajaa hyödyllisistä kommentteista.

lisäämään säästämistä ja säästämään myös lainojaan takaisin maksamalla.

Kuluttajat ovat huolissaan oman taloutensa tulevasta kehityksestä, heidän luottamuksensa talouteen ja omiin työllisyysnäkyymiin heikkenee, ja siksi he kaihtavat varsinkin suurien hankintojen tekemistä. Julkisuudessa seurataan kiinnostuneena kuluttajien luottamuksen kehittymistä niin omaan talouteen kuin koko maan talouteen. Raijas ja Kangassalo (2010) ovat esittäneet, että talouden suhdanteet ja talouspoliittiset toimenpiteet vaikuttavat ensiksi kuluttajien mielialoihin ja vasta sen jälkeen heidän käyttäytymiseensä. Niin pitkään kun kuluttajien luottamus omaan talouteen säilyy korkealla, yksityisen kulutuksen kehitys pysyy vakaana. Kuluttajan usko omaan talouteen heikkenee ratkaisevasti vasta sitten, kun esimerkiksi työttömyys koskettaa hänen omaa talouttaan.

Talouden laskusuhdanteessa ollaan huolissaan yhtäältä siitä, että taantuma ostovoiman heikkenemisen myötä vähentää kotitalouksien mahdollisuuksia kuluttaa ja toisaalta siitä, että yksityisen kulutuksen lasku ruokkii taantumaa. Tästä voi helposti syntyä negatiivinen kierre.

Tarkastelen seuraavassa kotitalouksien kulutusmenojen menoryhmittäistä kehitystä 2000-luvun Suomessa ja vertaan sitä Ruotsin vastaavaan kehitykseen. Erityistarkastelun kohteena on tutkia taloudellisten suhdanteiden ja inflaation vaikutusta kulutukseen. Aluksi esitelen aiempien tutkimusten tuloksia kotitalouksien kulutuksen kehityksestä taloudellisissa suhdanteissa. Sen jälkeen otan esille muutamia näkökohtia viime vuosien taloudellisesta kehityksestä Suomessa ja Ruotsissa. Artikkelin empiirinen osa alkaa tutkimusaineiston ja analysoinnin esittelyllä, jota seuraa analyysin tulosten esittely. Artikkelin lopussa esitetään johto-

päätöksiä kotitalouksien kulutusmenojen kehityksestä Suomessa ja Ruotsissa.

1. Kotitalouksien kulutuksen muotoutuminen taloudellisissa suhdanteissa

Kotitalouden kysyntäkäyttäytymisessä ensin tehdään päätös tulojen jakamisesta säästämiseen ja kulutukseen. Vasta sen jälkeen tehdään päätös siitä, kuinka säästämisen jälkeen käteen jääneet käytettävissä olevat tulot allokoidaan eri hyödykkeille. Kulutus päätökset tehdään useiden markkinoilla tarjolla olevien tavaroiden ja palveluiden välillä (Riihelä ja Sullström 2006, 23–24).

Kotitalouteen hankittavat tavarat ja palvelut ovat välineitä tarpeiden tyydyttämiseen ja hyvinvoinnin tuottamiseen. Välttämättömät tavarat ja palvelut ovat hyödykkeitä, joita käytetään perustarpeiden, kuten nälän, janon, suojan ja henkilökohtaisen hygienian, tyydyttämiseen. Fysiologisten välttämättömystarpeiden tyydyttämisen lisäksi nykyisin huomiota kiinnitetään myös yksilön lukuisiin sosiaalisiin ja kulttuurisiin tarpeisiin, jotka kiinnittävät hänet yhteiskunnan täysivaltaiseksi jäseneksi (Borge-raas 1987). Wagner Kamakura ja Rex Du (2012, 233) luokittelivat Yhdysvaltojen kulutusmenotutkimuksen avulla kotitalouksien menot olennaisiin ja ei-olennaisiin. Tässä luokittelussa olennaisia menoja olivat ruoka-, tupakka-, terveys-, puhelin-, asumis- (ml. sähkö ja vesi) ja joukkoliikennemenot (ks. myös Du ja Kamakura 2008; Heffetz 2011).

Perinteinen usklassinen taloustiede olettaa taloudellisten suhdanteiden heijastuvan kotitalouksien kulutusmenojen jakaantumiseen. Jos kotitalouden tulot talouden taantumassa laskevat, vähennetään menoja ensinnä ei-välttämät-

tömään kulutukseen, jolloin tämä kulutusmeno-osuus laskee ja välttämättömien kulutusmenojen puolestaan nousee (Deaton ja Muellbauer 1980). Tätä on myös tutkittu empiirisesti (Hall 1993; Parker ja Vissing-Jorgensen 2009; Jappelli ja Pistaferri 2010). Tulojen ja kulutuksen välistä yhteyttä kuvaa myös tilastotieteilijä Ernst Engelin mukaan nimetty laki, jonka mukaan välttämättömän kulutuksen osuus kokonaismenoista alenee kotitalouden tulojen noustessa. Tulojen ja kulutuksen yhteyttä ovat empiirisesti tutkineet mm. Baxter ja Moosa (1996) ja Deaton (2003) sekä Suomessa Suoniemi ja Sullström (1995).

Simon (2009, 1) on todennut, että talouden laskusuhdanteella on vaikutuksia kuluttajien taloudelliseen käyttäytymiseen. Kun ihmiset kokevat lähitulevaisuuden epävarmaksi ja uhkaavaksi, he supistavat kulutustaan ja suuntaavat sitä välttämättömiin hyödykkeisiin sekä lisäävät taloudellista varautumista eli säästämistä. Kotitaloudet sopeuttavat kulutustaan eri hyödykkeiden kohdalla eri tavoin kohdatessaan talouteen liittyviä uhkia. Välttämättömyshyödykkeiden, kuten elintarvikkeiden kulutuksesta on vaikeaa tinkiä, kun taas valinnaista kulutusta, kuten ulkona syömistä, on helpompi karsia. Joihinkin menoluokkiin, kuten asumiseen, on vaikea pyrkiä vaikuttamaan nopeasti (Hurd ja Rohwedder 2011, 8). Kun kotitaloudet taloudellisessa laskusuhdanteessa supistavat kulutustaan suhteellisesti enemmän valinnaisessa kulutuksessa, kuten matkailussa, laskee niiden kulutusosuus, kun taas välttämättömien hyödykkeiden, kuten ruoan, kulutusosuus vastaavasti nousee. Parantuneissa taloudellisissa olosuhteissa kotitalouksien odotetaan kasvattavan kulutusta ei-välttämättömällä alueella.

Globaalin finanssikriisin ja Euroopan talouskriisin on todettu vaikuttaneen kotitalouksien

kulutukseen suhteellisen vähän Euroopassa. Kuitenkin kulutustottumukset vaihtelevat huomattavasti Euroopan eri maiden välillä ja talouskriisi on vaikuttanut monin tavoin tietyillä kulutuksen alueilla. EU:n jäsenvaltioista Baltian maat kärsivät vuonna 2009 talouskriisistä eniten. Kreikassa kotitalouksien kulutus jatkoi laskuaan myös vuonna 2011 (ks. Eurostat 2013). Brian O’Connell, Conor O’Toole ja Nuša Žnuderl (2012, 75–76) vertasivat kotitalouksien kulutusmuutoksia Euroopan talouskriisin aikana ei-kriisi- ja kriisimaiden välillä. Kriisin ulkopuolella oleviksi maiksi he valitsivat Alankomaat, Itävallan, Ranskan, Saksan ja Suomen, kun taas kriisimaita olivat Espanja, Irlanti, Italia, Kreikka ja Portugali. He havaitsivat, että kulutus laski myös kriisin ulkopuolisissa maissa vuosina 2007–2008, mutta sen jälkeen kulutus lähti taas nousuun, tosin hitaampana kuin ennen kriisiä. Kriisimaissa kulutus ymmärrettävästi laski paljon enemmän kuin kriisin ulkopuolisissa.

Suomessa kiinnostuttiin 1990-luvun laman aikana tutkimaan sitä, miten kotitaloudet sopeuttavat kulutustaan talouden laskusuhdanteessa. Tilastokeskuksen kulutustutkimuksen mukaan kotitaloudet supistivat tuolloin eniten liikenne- ja vapaa-ajan kulutustaan sekä vaatteiden ja erilaisten kestopuutarvojen hankintaa (Ahlqvist ja Pajunen 2000, 7). Liisa Uusitalo ja Marianne Lindholm (1994, 59–63) havaitsivat vuonna 1994 kulutuksen supistuneen eniten vapaavalintaisessa kulutuksessa, kuten ulkomaanmatkailussa, ravintola- ja kahvilamenoissa, kodin sisustamisessa, kodin teknologian hankinnoissa sekä kirjojen, lehtien ja valmiin kahvileivän ostamisessa. Jopa elintarvikkeiden kulutuksessa tingittiin siirtymällä halvempiin tuotevariantteihin. Reijo Mankisen (1994, 53–54) mukaan erityisesti kestokulutus- ja puoli-

kestävien tavaroiden hankintoja ja palveluiden ostamista vähennettiin (vrt. myös Ahlqvist ja Pajunen 2000, 7). Johanna Maulan, Mika Panzarin ja Anu Raijaksen (1995) mukaan kotitaloudet vähensivät heti laman alkuvaiheessa kalliiden kestokulutustavaroiden hankintaa ja matkailua. Seuraavina supistuslistalla olivat vaatteet ja kengät. Myös ravintolassa syömistä korvattiin kotona syömisellä. Sen sijaan asumisessa ja ruokailussa kotitalouksilla on kaikkein pienin liikkumavara. Tämän mukaan suhdanneherkimpää kulutuksen kohteita ovat investointiluonteiset hankinnat, vapaa-ajan kulutus ja palveluiden käyttö (ks. Ahlqvist ja Ylitalo 2009, 27).

Wagner Kamakura ja Rex Du (2012, 245) ovat esittäneet, että myös sosiaalisilla tekijöillä on vaikutusta kotitalouksien kulutukseen taantumassa. Heidän mukaansa kotitaloudet voivat kuluttaa vähemmän tiettyihin kulutushyödykkeisiin, koska huomaavat muiden tekevän niin. Myös Suomessa kotitalouksien kulutuksessa 1990-luvun alussa tuli esille mielialatekijöiden ja yleisen ilmapiirin vaikutus kotitalouksien käyttäytymiseen (Uusitalo ja Lindholm 1994; Maula ym. 1995). Tuolloin nekin, joilla olisi ollut varaa tehdä hankintoja, olivat varovaisia kulutuksessaan. Kotitaloudet varautuivat mahdolliseen työttömyyteen, ja korkea työttömyys alensi ihmisten kulutusalttiutta. Samoin myös sosiaaliset normit hyväksyttävästä kulutuksesta supistivat kulutusta (Uusitalo ja Lindholm 1994).

2. Suomen ja Ruotsin taloudellisten olosuhteiden vertailua

Suomea ja Ruotsia pidetään yleensä samankaltaisina. Mailla on samanlaiset perusinstituutiot, taloudelliset rakenteet ja samankaltainen poliit-

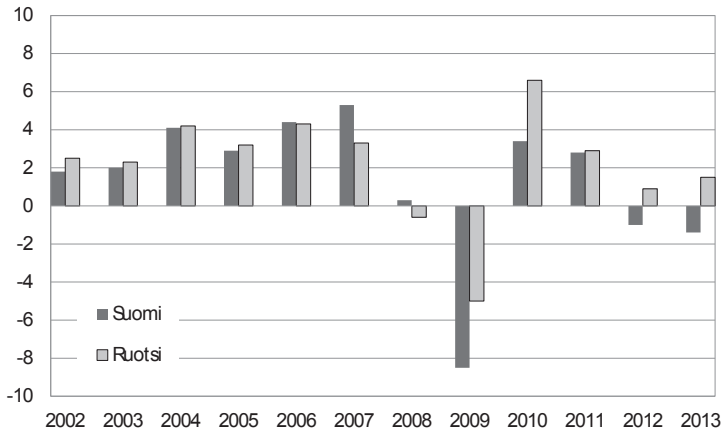
tinen järjestelmä. Molemmat maat ovat kuuluneet Euroopan unioniin vuodesta 1995.

Maiden välillä on kuitenkin myös eroja, jotka voivat vaikuttaa yksityiseen kulutukseen. Eroja esiintyy esimerkiksi maiden rahoituksellisissa ja taloudellisissa olosuhteissa (Korkman ja Suvanto 2014). Rahapoliittinen regiimi on erilainen. Suomi kuuluu Euroopan talous- ja rahaliittoon, kun taas Ruotsi ei. Vuosina 2003–2004 hinnat nousivat Ruotsissa jonkin verran Suomea nopeammin. Vuoden 2010 jälkeen inflaatio on Suomessa ja Ruotsissa kehittynyt eri suuntaan: Suomessa inflaatio on kiihtynyt ja Ruotsissa hidastunut. Tämä on johtanut siihen, että ero hintakehityksessä maiden välillä on viime aikoina kasvanut.

Kuviosta 1 nähdään, että taloudellinen kehitys Suomessa ja Ruotsissa oli suotuista vuoteen 2008 saakka, jolloin kansainvälinen finanssikriisi iski molempiin maihin. Ruotsiin finanssikriisi rantautui Suomea aiemmin. Molemmissa maissa vuosi 2009 oli pahin, mutta BKT:n lasku oli Suomessa vakavampi. Ruotsissa talous elpyi hyvin nopeasti vuonna 2010 ja saavutti talouskriisiä edeltäneen tason jo vuonna 2011. Suomen talouden elpyminen oli tilapäistä, ja BKT laski jälleen vuonna 2012 (Korkman ja Suvanto 2014).

Siihen, miten kotitalouksilla on varaa kuluttaa, vaikuttaa luonnollisesti heidän käytettävissä olevat tulonsa, jotka puolestaan määräytyvät heidän asemastaan työmarkkinoilla. Työttömyysaste lähti sekä Suomessa että Ruotsissa nousuun vuoden 2008 jälkeen ja oli molemmissa maissa noin kahdeksan prosenttia vuonna 2013. Vaikka työttömyysaste on Suomessa ja Ruotsissa samalla tasolla, on Ruotsissa työllisyysaste huomattavasti korkeampi. Vuonna 2013 Suomessa 73 prosenttia 15–64-vuotiaasta väestöstä oli työllisiä, kun Ruotsissa vastaava luku oli

Kuvio 1. BKT:n muutokset (%) Suomessa ja Ruotsissa vuosina 2002–2013

Lähde: Eurostat (2014a).

80 prosenttia. Tällä seikalla on varmasti merkittävä vaikutus kotitalouksien ostovoimaan.

3. Aineisto

Suomalaisten yksityisen kulutuksen luvut on poimittu Tilastokeskuksen ylläpitämästä kansantalouden tilinpidosta (Suomen virallinen tilasto 2014a), ruotsalaisten vastaavan aineiston on tuottanut Statistiska centralbyrån (SCB 2014). Yksityinen kulutus pitää sisällään kotitalouksien ja kotitalouksia palvelevien voitto tavoittelemattomien yhteisöjen kulutusmenot. Artikkelissa tarkastellaan vain kotitalouksien kulutusta. Kansantalouden tilinpidossa yksityinen kulutus sisältää tietoa markkinoilla vaihdettavien hyödykkeiden määristä ja hyödykkeiden suhteellisista hinnoista koko kansantalouden tasolla. Kansantalouden tilinpito perustuu Euroopan kansantalouden tilinpitojärjestel-

mään EKT2010:een, joka noudattaa maailmanlaajuisista kansantalouden tilinpidon suositusta SNA2008, System of National Accounts (Suomen virallinen tilasto 2014a). Yksityinen kulutus on jaettu seuraaviin menoryhmiin:

- elintarvikkeet ja alkoholittomat juomat
- alkoholijuomat ja tupakka
- vaatetus ja jalkineet
- asuminen (sis. vesi, sähkö, kaasu ja muut polttoaineet)
- sisustus ja kodinhoito (sis. kotitalousvälineistö)
- terveys
- kuljetus (yksityisten kulkuvälineiden hankinnasta ja käytöstä sekä juna-, raitiovaunu- ja metro-; linja-auto- ja taksisekä lento- ja laivamatkoista aiheutuvat menot)
- tietoliikenne

- virkistys ja kulttuuri¹
- koulutus
- hotellit, kahvilat ja ravintolat
- sekalaiset tavarat ja palvelut.²

Kotitalouksien kulutusta tarkastellaan makrotasolla, jossa kotitalous nähdään yhtenä kansantalouden sektorina. Tutkimusote on kuvailuva ja vertaileva. Olen kiinnostunut kulutusmenojen määrästä ja niiden jakautumisesta eri kulutuserille 2000-luvulla. Kulutuksen muutosta tarkasteltaessa Suomen kulutusmenot ovat vuoden 2010 hinnoin, Ruotsin vuoden 2012 hinnoin. Vertailussa Suomen ja Ruotsin välillä kiinnitetään huomiota niin yhtäläisyyksiin kuin eroihin kotitalouksien kulutuksessa ja sen muutoksissa. Koulutusmenoja ei tarkastella erikseen, sillä ne ovat hyvin marginaalinen erä kotitalouksien kokonaiskulutuksessa sen vuoksi, että molemmissa maissa peruskoulutus on käyttäjilleen pääosin ilmaista.

Kotitalouksien kulutusmenojen kehitystä tarkastellaan ajankohtana, jolloin molempien maiden taloudessa tapahtuu suuria muutoksia. Tarkasteluajanjaksolle osuu Yhdysvalloissa elokuussa 2007 alkanut finanssikriisi, joka levisi

¹ *Virkistykseen ja kulttuuriin kuuluvat seuraavien hyödykkeiden bankinnoista aiheutuvat kulutusmenot:*

- audiovisuaaliset, valokuvaus- ja tietojenkäsittelylaitteet,
- muut suurehkot kestokulutustavarat ajanvietteeseen, virkistykseen ja kulttuuriin,
- muut tavarat ja laitteet virkistykseen (pelit, lelut ja harrastusvälineet; urheilu- ja retkeilyvälineet); kukat ja puutarhatarvikkeet ja lemmikkieläimet ja niiden tarvikkeet,
- virkistys- ja kulttuuripalvelut,
- sanomalehdet, kirjat ja paperitarvikkeet sekä
- valmismatkat.

² *Sisältää henkilökohtaisen puhtauden ja kauneuden hoidon, muualla luokittelemattomat henkilökohtaiset tavarat, sosiaaliturvan, vakuutus ja rahoituspalvelut (Suomen virallinen tilasto 2014a).*

hyvin nopeasti muillekin mantereille, ja on vaikuttanut merkittävästi myös Euroopan maiden talouksiin (Edey 2009, 186). Euroopassa alkoi vähän myöhemmin oma talouskriisi, joka on lähtenyt joidenkin EMU-maiden pitkään jatku-neesta ja hallitsemattomasta velkaantumisesta. Yksityiskohtaista analyysia kotitalouksien kulutuksen muutoksista viimeisen talouskriisin aikana ei oikeastaan ole tehty.

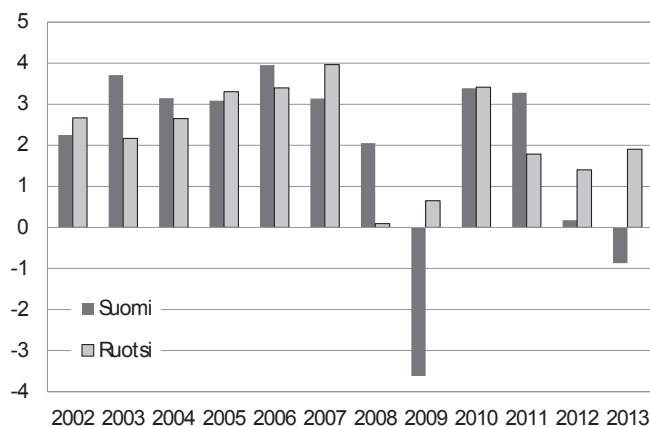
Kahden naapurimaan, Suomen ja Ruotsin, kulutuksen yksityiskohtainen vertailu on mielenkiintoista ensinnäkin siksi, ettei sitä ole aikaisemmin tehty. 2000-luvun alkupuolen yhtäläinen talouskasvu ja sen jälkeinen erkaantuminen maiden välillä tarjoavat herkullisen asetelman tutkia taloudellisten suhdanteiden heijastumista kotitalouksien kulutukseen.

4. Kotitalouksien kulutus Suomessa ja Ruotsissa 2000-luvulla

Vuonna 2013 kotitaloudet Suomessa käyttivät kulutukseen rahaa 105 774 miljoonaa euroa käypään hintaan, ruotsalaiset 1 723 704 miljoonaa Ruotsin kruunua eli 192 996 miljoonaa euroa. Tätä vertailukelpoisempi luku osoittaa kotitalouksien kulutuksen olevan Ruotsissa Suomea korkeammalla tasolla: vuonna 2013 todellinen yksilöllinen kulutus henkeä kohden³ oli Suomessa 114 ja Ruotsissa 119 euroa, kun EU28-maiden keskiarvo oli 100 euroa (Eurostat 2014b).

³ *Todellinen yksilöllinen kulutus (Actual Individual Consumption, AIC) koostuu tavaroista ja palveluista, jotka yksilöt tosiasiallisesti kuluttavat riippumatta siitä, kuka nämä tavarat ja palvelut on ostanut ja maksanut. Kulutuksen kansainvälisissä vertailuissa, AIC:ia pidetään usein hyvänä mittarina, koska siihen ei vaikuta tiettyjen palvelujen, kuten terveys- ja koulutuspalvelujen tuotanto.*

Kuvio 2. Kotitalouksien kulutusmenojen muutokset (%) vuosina 2002–2013

Lähde: Suomen virallinen tilasto (2014a) ja SCB (2014).

Myös julkiset kulutusmenot erilaisten palveluiden muodossa tuottavat välitöntä hyvinvointia kotitalouksille. Suomessa julkiset kulutusmenot olivat vuonna 2013 noin neljäsosa bruttokansantuotteesta, Ruotsissa hieman enemmän. Ruotsissa julkiset kulutusmenot ovat olleet 1990-luvun puolivälistä lähtien samalla tasolla, mutta Suomessa julkiset kulutusmenot lähtivät nousuun vasta 2000-luvulla.

Kotitalouksien kulutuksen kehitys on Suomessa ja Ruotsissa seurannut BKT:n kehitystä. Kuvio 2 osoittaa, että kotitalouksien kulutus kasvoi suotuisasti Suomessa aina vuoteen 2009 saakka ja Ruotsissa vuoteen 2008 saakka. Suomessa kulutus laski 4 prosenttia vuonna 2009, kun taas Ruotsissa kotitalouksien kulutusmenot pysyivät suurin piirtein ennallaan vuosina 2008–2009 (Roos 2012). Vuonna 2009 BKT laski Suomessa 8,5 prosenttia, Ruotsissa viisi prosenttia. Työttömyysaste oli molemmissa maissa reilu kahdeksan prosenttia. Talouden

taantuma vaikutti siis Suomessa kotitalouksien kulutukseen selvästi Ruotsia enemmän.

Talous lähti molemmissa maissa nousuun vuonna 2010, mikä sai myös kotitaloudet lisäämään kulutustaan, kunnes Suomessa kasvu taittui jälleen vuonna 2012 (kuvio 2). Tämä osoittaa sen, että talouskehityksellä on välitön vaikutus kotitalouksien kulutuskäyttäytymiseen. Suomessa kotitalouksien kulutus pysyi vuonna 2012 ennallaan, mutta Ruotsissa se kasvoi 1,6 %. Tuolloin suomalaiset supistivat ruokailua ja asumista lukuun ottamatta kaikkea kulutusta. Syöminen ja asuminen ovat ihmisille kulutuksen välttämättömyyksiä (ks. esim. Kosunen 1999) ja siksi niiden kysyntä on suhteellisen joustamatonta. Vuonna 2013 kulutus Suomessa laski hienoisesti. Kulutuksen kasvun pysähtymisen taustalla on ostovoiman vähene-
misen lisäksi yleinen epävarmuus, joka kotitalouksien käyttäytymisessä on näkynyt muun muassa investointityyppisten hankintojen raju-

na supistumisena. Ruotsissa kotitaloudet eivät ole 2000-luvulla vähentäneet kulutustaan: Ruotsissa finanssikriisin vaikutuksesta kulutus pysyi vuonna 2008 ennallaan.

5. Suomalaisen ja ruotsalaisten kotitalouksien kulutuksen määrällinen kehitys

Ennen vuotta 2008 kotitalouksien kulutusmenot kaikissa kulutuskategorioissa niin Suomessa kuin Ruotsissa kasvoivat hyvää vauhtia, molemmissa keskimäärin kolme prosenttia vuodessa. Suomessa kulutusmenot kasvoivat suhteellisesti eniten kategorioissa sisustus ja kodinhoito, virkistys ja kulttuuri sekä tietoliikenne; Ruotsissa kategorioissa virkistys sekä kulttuuri, vaatetus ja jalkineet sekä sisustus ja kodinhoito. 2000-luvun alkupuolella Suomessa kulutusmenot kasvoivat useassa kategoriassa Ruotsia enemmän. Kulutusmenot virkistykseen ja kulttuuriin, terveyteen, vaatteisiin ja jalkineisiin, asumiseen sekä alkoholiin ja tupakkaan kasvoivat 2000-luvulla Suomessa Ruotsia nopeammin. Edellä mainituista kulutuseristä asuminen kallistui Suomessa reippaasti ja muita hyödykerymiä selvästi enemmän vuosina 2002–2007, mikä osaltaan selittää sen kulutusmenojen kasvun. Suurin osa kulutuksen kasvusta on kohdentunut ei-välttämättömään kulutukseen, kuten virkistykseen ja kulttuuriin, vaatteisiin ja jalkineisiin sekä alkoholiin ja tupakkaan. Valinnainen kulutus oli Suomessa monelta osin ennen 2000-lukua Ruotsia alhaisemmalla tasolla, ja nyt se lähentyi Ruotsia. Ruotsissa kulutus puolestaan kasvoi Suomea nopeammin tietoliikenteessä, sisustuksessa ja kodinhoidossa sekä hotelleissa, ravintoloissa ja kahviloissa. Ruotsissa tietoliikenteen hinnat laskivat reippaasti ja sisustuksenkin jossain määrin vuosina 2002–

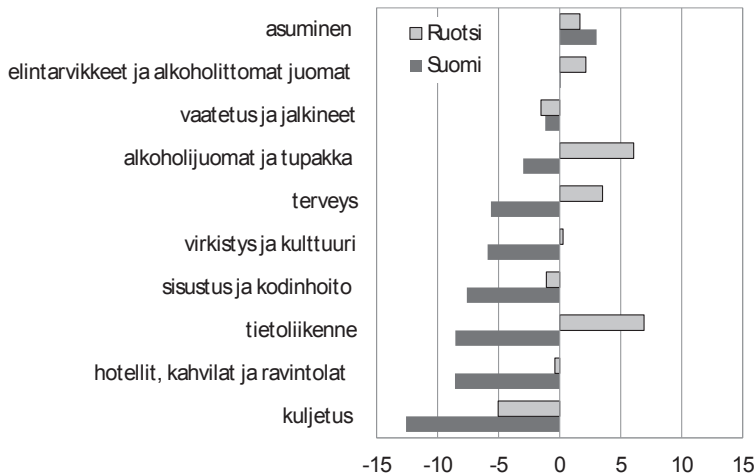
2007, kun taas hotelleissa, ravintoloissa ja kahviloissa hinnat nousivat. Seuraavaksi tarkastelemme tarkemmin kulutuseriä, joissa on tapahtunut merkittävää kasvua niin Suomessa kuin Ruotsissa 2000-luvulla.

Ruotsissa, samoin kuin Suomessa, tietoliikennemenot ovat kasvaneet erityisesti tietoliikennelaitteiden osalta, kun taas tietoliikennepalveluiden hinnat ovat ajanjakson aikana laskeneet (Persson ja Eriksson Björling 2011; Westlund 2011; PTS 2013). Tietoliikennelaitteiden teknologinen kehitys on 2000-luvulla ollut huimaa, ja niin Suomessa kuin Ruotsissa älypuhelimet ovat 2000-luvulla yleistyneet nopeassa tahdissa. Myös tietoliikenneyhteyksistä liikkuvat laajakaistat ja langattomat sisäverkot on otettu käyttöön nopeasti kotitalouksissa. Koska tietoliikennepalveluissa hinnat ovat jatkuvasti laskeneet, kotitalouksien kulutusmenot tietoliikenneyhteyksiin ovat laskeneet, vaikka käyttö onkin lisääntynyt. Menot tietoliikennelaitteisiin kasvavat tasaisesti ja niitä myös käytetään aiempaa enemmän ja monipuolisemmin tietoliikennepalveluiden hintojen laskiessa.

Virkistys- ja kulttuurimenoja ovat eniten kasvattaneet viihde-elektroniikan, kameroiden ja tietokoneiden hankinnoista aiheutuneet menot. Mainittujen laitteiden teknologinen kehitys on 2000-luvulla ollut nopeaa, ja Suomessa ovat 2000-luvulla nopeassa tahdissa yleistyneet taulutelevisiot, tv-maksukortit, DVD- ja blu-ray-laitteet, digikamerat sekä kannettavat tietokoneet. Uusimmat laitteet suomalaisiin kohteihin ovat täysteräväpiirtotelevisio ja taulutietokone. Ruotsissa näiden laitteiden hinnat ovat 2000-luvulla keskimäärin laskeneet, kun taas Suomessa hinnat ovat pysyneet suurin piirtein samalla tasolla.

Ennen 2000-lukua suomalaiset käyttivät selvästi muita eurooppalaisia vähemmän ja pie-

Kuvio 3. Kotitalouksien kulutusmenojen muutos (%) Suomessa ja Ruotsissa vuonna 2009 edelliseen vuoteen verrattuna

Lähteet: Suomen virallinen tilasto 2014a ja SCB 2014.

nemmän osuuden rahaa vaatteisiin ja jalkineisiin, mutta 2000-luvulla suomalaiset ovat tällä kulutuksen alueella lähestyneet eurooppalaisten kulutustottumuksia (Gerstberger ja Yaneva 2013), mikä johtuu yleisestä elintason noususta ja osin myös muuttuneesta kulttuurista. Suomalaiset ovat alkaneet käyttää eri käyttötarkoituksiin erilaisia vaatteita ja jalkineita (Lehtinen, Varjonen, Raijas ja Aalto 2011). 2000-luvulla myös vaatteiden ja jalkineiden tarjonta on monipuolistunut ulkomaisten vaatekauppaketjujen rantauduttua Suomeen. Vaatetuksessa hintojen nousu on Suomessa ollut keskimääräistä hitaampaa.

Terveysmenojen runsas kasvu 2000-luvulla on johtunut suurelta osin yksityisten lääkäripalveluiden kysynnän kasvusta (ks. myös Kela 2013). Terveysmenoja kasvattivat myös lääke- ja terapeuttiset laitteet ja välineet, kuten silmälasit, piilolinssit, proteesit ja kuulokojeet. Mainitut menot ovat yleisiä ikääntyneen väestön joukossa, joka

on kasvanut niin lukumäärältään kuin suhteelliselta väestöosuudeltaan. Vuonna 2002 yli 65-vuotiaita oli Suomessa noin 800 000, mutta vuonna 2012 jo reilu miljoona.

Ruotsissa talous taantui vuonna 2008, mikä näkyi kotitalouksien kulutuksessa siten, että vuosina 2008–2009 kulutusmenot keskimäärin pysyivät samalla tasolla. Tietyillä alueilla kulutusmenot Ruotsissa tuolloin peräti laskivat. Kulutusta vähennettiin kuljetuksessa, alkoholissa ja tupakassa sekä elintarvikkeissa ja alkoholiittomissa juomissa. Tuolloin Ruotsissa alkoholin ja tupakan sekä elintarvikkeiden ja alkoholiittomien juomien hinnat nousivat. Vuonna 2008 Suomessa talous vielä kasvoi, ja kotitaloudet lisäsivät kulutustaan erityisesti tietoliikenteessä sekä virkistys- ja kulttuurissa. Tietoliikenteessä hinnat Suomessa laskivat; virkistys- ja kulttuurissa hintojen nousu oli keskimääräistä hitaampaa. Suomi putosi taantumaa vuonna 2009, jolloin kotitalouksien kulutus aleni 4 prosenttia. Kuvio 3 esittää ta-

louskriisin vaikutuksen kulutusmenoluokkiin vuonna 2009. Suomessa kotitalouksien kulutus laski kaikissa kategorioissa lukuun ottamatta välttämättömiä kulutusluokkia elintarvikkeet ja juomat sekä asuminen. Suomessa kotitaloudet supistivat eniten kestokulutustavaroiden sekä vapaa-ajan ja ravitsemuspalveluiden hankinnassa. Kuviosta 3 nähdään, että Ruotsissa kotitalouksien kulutusmenot nousivat samaan aikaan huomattavasti monessa eri kategoriassa, kuten tietoliikenteessä, alkoholissa ja tupakassa sekä terveydessä (ks. myös Holmberg ja Weibull 2013, 31). Ruotsissa talouskriisi näkyi ennen kaikkea heikentyneenä kulkuvälineiden kysyntänä. Tähän selitykseksi on esitetty yhtäältä kotitalouksien lisääntyneitä vaikeuksia saada lainaa pankeilta ja toisaalta kotitalouksien lisääntynyttä varovaisuutta tulevaisuuden epävarmuudessa (Wickelgren 2011).

Sekä Ruotsissa että Suomessa kotitalouksien kulutus elpyi nopeasti vuoden 2009 jälkeen. Vuosina 2010 ja 2011 kotitalouksien kulutusmenot kasvoivat molemmissa maissa, mutta vuonna 2012 kulutuksen kasvu tyrehtyi Suomessa. Kulutuksen kasvu suuntautui pääosin vaillinaiseen kulutukseen, kuten hotelleihin, kahviloihin ja ravintoloihin, vapaa-aikaan ja kodin sisustamiseen. Vaikka Ruotsissa kulutus kasvoikin, kuljetusmenoissa vuosina 2012 ja 2013 tapahtui supistumista, sillä esimerkiksi autojen ensirekisteröintejä tehtiin vuonna 2012 kahdeksan prosenttia edellisvuotta vähemmän (BIL Sweden 2013). Vuonna 2013 kulutus Suomessa lähti laskuun. Eniten kulutus supistui hotelleihin, kahviloihin ja ravintoloihin, vapaa-aikaan, kodin sisustamiseen ja liikenteeseen käytetyissä menoissa. Ainoa menoryhmä, jossa kulutus tuolloin kasvoi, oli terveys.

6. Suomalaisen ja ruotsalaisten kotitalouksien kulutusrakenteen kehitys

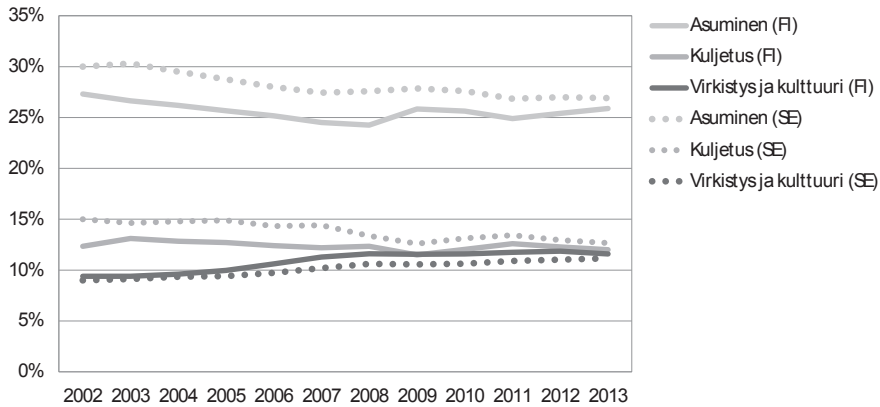
Taulukosta 1 näkyy, että kulutuksen rakenne Suomessa ja Ruotsissa on hämmästyttävän samanlainen (ks. myös Roos 2012). Vuonna 2013 asumiseen kului molemmissa maissa suurin osa, reilusti yli neljännes, yksityisistä kulutusmenoista. Muita kulutuseriä, jotka veivät yli 10 prosenttia kulutusmenoista, olivat elintarvikkeet ja alkoholittomat juomat, kuljetus sekä virkistys ja kulttuuri. Asumisen jälkeen kolme suurinta kulutusmenoryhmää ovat samoja molemmissa maissa, mutta niiden järjestys vaihtelee. Suomessa asumisen jälkeen suurimmat kulutusmenoryhmät ovat suuruusjärjestyksessä elintarvikkeet ja alkoholittomat juomat, kuljetus sekä virkistys ja kulttuuri. Ruotsissa kuljetusmenojen osuus on hieman Suomea suurempi.

Taulukko 1. Kotitalouksien kulutuksen rakenne Suomessa ja Ruotsissa vuonna 2013

Kulutuserä	Suomi	Ruotsi
Elintarvikkeet ja alkoholittomat juomat	12,8 %	12,0 %
Alkoholijuomat ja tupakka	4,7 %	3,6 %
Vaatetus ja jalkineet	4,5 %	4,7 %
Asuminen	27,0 %	26,9 %
Sisustus ja kodinhoito	5,0 %	5,1 %
Terveys	4,3 %	3,4 %
Kuljetus	12,4 %	12,7 %
Tietoliikenne	2,3 %	3,2 %
Virkistys ja kulttuuri	11,0 %	11,2 %
Koulutus	0,4 %	0,3 %
Hotellit, kahvilat ja ravintolat	6,3 %	5,8 %
Sekalaiset tavarat ja palvelut	9,3 %	11,0 %
Yhteensä	100,0 %	100,0 %

Lähteet: Suomen virallinen tilasto 2014a ja SCB 2014

Kuvio 4. Asumisen, kuljetuksen sekä virkistykseen ja kulttuurin meno-osuudet vuosina 2002–2013 Suomessa ja Ruotsissa

Lähteet: Suomen virallinen tilasto 2014a ja SCB 2014.

Yhtäläisyyksistä huolimatta maiden välillä on merkittäviä eroja kulutuksen rakenteessa. Suomalaiset käyttävät ruotsalaisia suuremman osuuden kokonaiskulutuksesta alkoholiin ja tupakkaan, terveyteen sekä hotelleihin, ravintoloihin ja kahviloihin. Ruotsalaiset puolestaan käyttävät suomalaisia suhteessa enemmän rahaa tietoliikenteeseen sekä sekalaisiin tavaroihin ja palveluihin. Nämä erot juontavat todennäköisesti juurensa erilaisesta väestörakenteesta, kulttuurista ja kulutustottumuksista.

Niin Suomessa kuin Ruotsissa kulutuksen rakenteessa ei ole ollut juuri mitään muutoksia 2000-luvulla muutamaa kulutuskategoriaa lukuun ottamatta. Molemmissa maissa kulutusmeno-osuudet ovat muuttuneet asumis-, kuljetus- sekä virkistys- ja kulttuurimenoissa, kuten kuviosta 4 nähdään. Asumismeno-osuuksien vaihtelussa näkyy taloudellisen tilanteen muutokset. Molemmissa maissa asumisen meno-osuudet ovat laskeneet, mutta Suomessa meno-osuus lähti jyrkkään nousuun vuonna 2009, kun taas Ruotsissa meno-osuuden lasku on

ollut tasaista. Suomessa meno-osuuden kasvu on ollut seurausta lähinnä asuntojen hintojen noususta (Suomen virallinen tilasto 2014c). Kuljetusmenoissa on molemmissa maissa tapahtunut kulutusmeno-osuuden tasaista laskua. Kulutusrakenteen muutoksessa mielenkiintoinen, molemmissa maissa tapahtunut kehityskulku on virkistys- ja kulttuurimenojen suhteellisen osuuden hienoinen kasvu. Tämä tulos on aiemman tutkimuksen vastainen (esim. Ahlqvist ja Ylitalo 2009, 27), koska talouden taantumassa kotitalouksien on todettu tinkivän juuri valinnaisesta kulutuksesta, johon kulutuksen alueeseen virkistys ja kulttuuri kuuluivat. Kuvio 4 osoittaa myös sen, euron käyttöönotto ei ole Suomessa vaikuttanut kotitalouksien kulutusrakenteeseen.

7. Johtopäätökset

Ennen vuotta 2008 kulutuksen kasvu oli Suomessa ja Ruotsissa yhtä ripeää, koska talous kasvoi reippaasti. Suomessa kulutusmenot esi-

merkiksi vapaa-aikaan, terveyteen, pukeutumiseen, asumiseen ja alkoholiin kasvoivat jopa Ruotsia enemmän. Suomi lähentyi yksityisessä kulutuksessa monissa kulutusryhmissä Ruotsia.

Finanssikriisi iski sekä Suomeen että Ruotsiin, mutta Ruotsi toipui siitä Suomea paljon nopeammin. Vuoden 2009 jälkeen Ruotsi on ottanut talouden kasvussa selvän etumatkan Suomeen. Ruotsin talous on jopa vahvempi kuin ennen finanssikriisiä, kun taas Suomessa talous on reippaasti jäljessä finanssikriisiä edeltävästä tasosta. Yhtenä talouskehitykseen vaikuttavana tekijänä on otettu esille valuutta. Finanssikriisin alkuvaiheessa Ruotsissa kruunun tilapäinen heikkeneminen vaimensi talouden shokkivaikutusta tukemalla vientiyriyten kannattavuutta, mitä puolestaan euro ei Suomessa tehnyt. Myöhemmin kruunu nousi finanssikriisiä edeltänyttä tasoa vahvemmaksi. Finanssikriisi vaikutti Suomessa myös kotitalouksien kulutukseen Ruotsia rajummin. Ruotsissa finanssikriisin vaikutuksesta yksityiset kulutusmenot pysyivät vuosina 2008–2009 samalla tasolla, mutta Suomessa kulutus jopa laski neljä prosenttia vuonna 2009. Välttämättömyyskulutusta – syömistä ja asumista – lukuun ottamatta suomalaiset vähensivät tuolloin kaikkea muuta kulutusta. Kulutus lähti Suomessa nousuun vuosina 2010 ja 2011, mutta kasvu taittui jälleen vuonna 2012. Ruotsissa kulutus on sen sijaan kasvanut vuodesta 2010 lähtien. Ruotsissa yksityinen kulutus pitääkin tällä hetkellä merkittävällä tavalla kasvua yllä.

Tietoliikenteen hintakehitystä lukuun ottamatta inflaatio eri hyödykeryhmissä on ollut 2000-luvulla erilaista Suomessa ja Ruotsissa. Suomessa inflaatio on ollut keskimääräistä nopeampaa elintarvikkeissa, alkoholissa, asumisessa sekä ravintoloissa ja kahviloissa. Elintarvikkeiden ja asumisen jatkuva kallistuminen on

vahingollista erityisesti pienituloisille kotitalouksille. Näistä menoista kotitaloudet eivät pysty tinkimään, joten korkea inflaatio vähentää ratkaisevasti heidän mahdollisuuksiaan käyttää rahaa muuhun kulutukseen. Ruotsissa hinnat ovat nousseet keskimääräistä nopeammin terveydessä sekä ravintoloissa ja kahviloissa. Sen sijaan Ruotsissa hinnat sisustuksessa sekä virkistyksessä ja kulttuurissa ovat laskeneet. Hinnat ovat kotitalouksille selkeä signaali, mikä vaikuttaa kulutuksen suuntaamiseen erityisesti ei-välttämättömän kulutuksen alueella.

Asumismenojen kasvu Suomessa on 2000-luvulla ollut pääosin seurausta kiihtyneestä asuntokaupasta, mihin puolestaan on kotitalouksia kannustanut alhainen korkotasoo. Talouden epävarmuuden lisääntyessä asuntovelkaantuminen alkoi vähentyä vuonna 2012. Asuntojen hintojen nousun myötä myös vuokra-asuminen on kallistunut eli asuminen on kallistunut niin omistus- kuin vuokra-asunnoissa asuville. Myös Ruotsissa asuntolainakorot laskivat ja asuntovelkaantuminen on kasvanut 2000-luvulla nopeasti. Samalla erityisesti asumisoikeusasuntojen hinnat ovat nousseet. Lyhentämättömien asuntoluottojen nopea yleistäminen on myös lisännyt velkaantumista ja nostanut asuntojen hintoja. Osa velan lisäyksestä on siirtynyt suoraan kulutukseen.

Erilaisesta kehityskulusta huolimatta yksityisen kulutuksen rakenne Suomessa ja Ruotsissa on hämmästyttävän samanlainen. Neljä suurinta kulutusmenoryhmää ovat suurin piirtein samat molemmissa maissa. Suhteellisesti eniten rahaa kuluttajilta menee molemmissa maissa asumiseen, syömiseen, vapaa-aikaan ja liikkumiseen. Asuminen on molemmissa maissa kallista ja se vie reilun neljäsosan kaikista kulutusmenoista. Myös syömiseen ja vapaa-ajan kulutusmeno-osuudet ovat samat; niihin mo-

lempiin menoryhmiin kuluu reilu kymmenesosa kulutuksesta. Ruotsalaiset sen sijaan käyttävät suomalaisia suhteellisesti enemmän rahaa liikkumiseen, toisin sanoen autojen hankintaan ja matkoihin. Juuri tästä kulutuksesta Suomesa on viime aikoina supistettu.

Vaikka Ruotsissakin työttömyys on noussut vuoden 2008 lopun jälkeen, valtaosa ruotsalaisista on säilyttänyt uskonsa oman taloudellisen tilanteen muuttamattomuuteen. Ruotsissa myös kansalaisten ostovoima on ollut finanssikriisin jälkeisen ajan selvästi Suomea korkeammalla tasolla, sillä kotitalouksien reaalitytulot ovat Ruotsissa kasvaneet tasaisesti vuodesta 2007, kun taas Suomessa tulokasvu pysähtyi vuonna 2010 (Savela 2012, 15). Ruotsissa työllisyysaste on huomattavasti Suomea korkeammalla tasolla. Tämä on mahdollistanut sen, että ruotsalaiset ovat uskaltaneet käyttää rahaa kuten ennenkin. Siksi Ruotsissa on voitu välttää talouden uhkakuvien luoma negatiivinen kierre. Vaikka Suomessakin luottamus erityisesti omaan talouteen on ollut viime aikoina suhteellisen hyvä (Suomen virallinen tilasto 2014b), ovat suomalaiset reagoineet herkemmin talouden ughiin. □

Kirjallisuus

- Ahlqvist, K. ja Pajunen, A. (2000), *Kotitalouksien kulutusmenojen muutokset 1990-luvulla*, SVT Tulot ja kulutus 2000:28.
- Ahlqvist, K. ja Ylitalo, M. (toim.) (2009), *Kotitalouksien kulutus 1985–2006*, SVT Tulot ja kulutus 2009.
- Baxter, J.L. ja Moosa, I.A. (1996), “The consumption function: A basic needs hypothesis”, *Journal of Economic Behavior ja Organization* 31: 85–100.
- BIL Sweden (2013), *Definitiva nyregistreringar under 2012*, BIL Sweden, Stockholm.
- Borgeraas, E. (1987), *Et standardbudsjett for forbruksutgifter*, Report no. 101. Statens institutt for bruksforskning SIFO.
- Deaton, A. (2003), “Household Surveys, Consumption, and the Measurement of Poverty”, *Economic Systems Research* 15: 135–159.
- Deaton, A. ja Muellbauer, J. (1980), *Economics and Consumer Behavior*, Cambridge University Press, New York.
- Du, R.Y. ja Kamakura, W.A. (2008), “Where Did All That Money Go? Understanding How Consumers Allocate Their Consumption Budget”, *Journal of Marketing* 72: 109–131.
- Edey, M. (2009), “The Global Financial Crisis and Its Effects”, *Economic Papers: A journal of applied economics and policy* 28: 186–195.
- Eurostat (2014a), *Real GDP growth rate – volume, Percentage change on previous year*, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&plugin=1&language=en&code=tec00115> (viitattu 22.8.2014).
- Eurostat (2014b), *Consumption per capita amongst Member States: highest rate was nearly triple the lowest*, Eurostat news releases 96/2014 - 18 June 2014, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/2-18062014-BP/EN/2-18062014-BP-EN.PDF (viitattu 21.7.2014).
- Gerstberger, C. ja Yaneva, D. (2013), “Analysis of EU-27 household final consumption expenditure – Baltic countries and Greece still suffering most from the economic and financial crisis”, *Statistics in Focus* 2/2013, Eurostat.
- Hall, R.E. (1993), “Macro Theory and the Recession of 1990–1991”, *American Economic Review* 83: 275–279.
- Heffetz, O. (2011), “A Test of Conspicuous Consumption: Visibility and Income Elasticities”, *Review of Economics and Statistics* 93: 1101–1117.

- Holmberg, S. ja Weibull, L. (2013), ”Alkoholvanor, alkoholvolym och alkoholopinion”, teoksessa Roos, J. M. (toim.), *Konsumtionsrapporten 2013*, Centrum för konsumtionsvetenskap vid Göteborgs universitet: 30–34.
- Hurd, M. ja Rohwedder, S. (2011), ”The Effects of the Financial Crisis on Actual and Anticipated Consumption”, University of Michigan, Michigan Retirement Research Center Working Paper 2011-255.
- Jappelli, T. ja Pistaferri, L. (2010), ”The Consumption Response to Income Changes”, NBER Working Paper No. 15739.
- Kamakura, W.A. ja Du, R.Y. (2012), ”How Economic Contractions and Expansions Affect Expenditure Patterns”, *Journal of Consumer Research* 39: 229–247.
- Kela (2013), Sairaanhoitokorvaukset vuosina 1986–2011, [www.kela.fi/it/kelasto/kelasto.nsf/NET/020512121531MR/\\$File/TK_2012_05_02_Sairaanhoitokorvaukset_vuosina_1986_2011.pdf?OpenElement](http://www.kela.fi/it/kelasto/kelasto.nsf/NET/020512121531MR/$File/TK_2012_05_02_Sairaanhoitokorvaukset_vuosina_1986_2011.pdf?OpenElement) (viitattu 21.7.2014).
- Korkman, S. ja Suvanto, A. (2014), ”Finland and Sweden in Cross-Country Comparison: What are the Lessons?”, teoksessa Andersen, T., Bergman, M. ja Hougaard Jensen, S. (toim.), *Reform Capacity and Macroeconomic Performance in the Nordic Countries*, Oxford University Press (tullossa).
- Kosunen, V. (1999), *Paljonko on riittävästi? Vähimmäisetuuskien riittävyyden arviointia kulutuksen näkökulmasta*, Stakes Raportteja 232.
- Lehtinen, A.-R., Varjonen, J., Raijas, A. ja Aalto, K. (2011), ”What is the cost of living? Reference budgets for a decent minimum standard of living in Finland”, National Consumer Research Centre, Working papers 132.
- Mankinen R. (1994), ”Yksityinen kulutus”, *ETLA Subdanne* 2/1994: 50–56.
- Maula, J., Pantzar, M. ja Raijas, A. (1995), *Kulutuksen trendit*, Kuluttajatutkimuskeskuksen julkaisuja 8/1995.
- O’Connell, B., O’Toole, C. ja Žnuderl, N. (2013), ”Trends in Consumption since the Crisis”, ESRI QEC Research Note 2012/4/4.
- Parker, J. ja Vissing-Jorgensen, A. (2009), ”Who Bears Aggregate Fluctuations and How?”, NBER Working Paper No. W14665.
- Persson, M. ja Eriksson Björling, M. (2011), ”Mobiltelefonen – Förändrade kommunikationsvanor och ökande kostnader”, teoksessa Roos, J. M. (toim.), *Konsumtionsrapporten 2011*, Centrum för konsumtionsvetenskap vid Göteborgs universitet: 31-34.
- PTS (2013), *Svensk telemarknad 2012*, PTS-ER-2013:15, Post- och telestyrelsen, Stockholm.
- Raijas, A. ja Kangassalo, P. (2010), ”Kuluttajien luottamus ja talouden suhdanteet”, teoksessa Lammi, M., Peura-Kapanen, L. ja Timonen P (toim.), *Kulutuksen määrät ja tyyliä talouden muutoksissa*, Kuluttajatutkimuskeskuksen vuosikirjoja 6: 75–94.
- Riihelä, M. ja Sullström, R. (2006), ”Väestön ikäänntyminen, kulutus, säästäminen, tuloerot ja eriarvoisuus”, VATT Discussion Papers 382.
- Roos, J.M. (2012), *Konsumtionsrapporten 2012*, Centrum för konsumtionsvetenskap vid Göteborgs universitet.
- Savela, O. (2012), *Eurokriisi ja tulokehitys*, Euroopan talouskriisi ja elinolot -seminaari 11.3.2012, http://www.stat.fi/ajk/tapahtumia/2013-03-11_savela.pdf (viitattu 9.10.2014).
- SCB (2014), *Nationalräkenskaper, kvartals- och årsberäkningar. Konsumtion och investeringar* (1993-), SCB, Stockholm; http://www.scb.se/sv_/Hitta-statistik/Statistik-efter-amne/Nationalrakenskaper/Nationalrakenskaper/Nationalrakenskaper-kvartals-och-arsberakningar/Aktuell-Pong/22918/219329/ (viitattu 19.8.2014).
- Simon, H. (2009), ”The crisis and customer behaviour: eight quick solutions”, *Journal of Customer Behaviour* 8: 177–186.

- Suomen virallinen tilasto (2014a), *Kansantalouden tilinpito, tietokantataulukot* [verkkojulkaisu], Tilastokeskus, <http://www.stat.fi/til/vtp/tau.html> (viitattu: 18.8.2014).
- Suomen virallinen tilasto (2014b), *Kuluttajabarometri*, [verkkojulkaisu], Tilastokeskus, http://tilastokeskus.fi/til/kbar/2014/07/kbar_2014_07_2014-07-28_tie_001_fi.html (viitattu 22.8.2014).
- Suomen virallinen tilasto (2014c), *Osakeasuntojen hinnat* [verkkojulkaisu], Tilastokeskus, <http://tilastokeskus.fi/til/ashi/tau.html> (viitattu 9.10.2014).
- Suoniemi, I. ja Sullström, R. (1995), *The Structure of Household Consumption in Finland 1966–1990*, Valtion taloudellinen tutkimuskeskus Research Reports 27.
- Uusitalo, L. ja Lindholm, M. (1994), *Kulutus ja lama. Kuluttajien kokemukset, odotukset ja sopeutuminen lamaan*, Helsingin Kauppakorkeakoulun julkaisuja D-209.
- Varjonen, J. ja Peltoniemi, A. (2012), *Kodin ulkopuolella ruokailu osana ruokailutottumusten muutosta 1990–2010*, Kuluttajatutkimuskeskuksen julkaisuja 1/2012.
- Westlund, O. (2011), ”Konsumtion av kommunikation: Utvecklingsmönster och utmaningar”, teoksessa Roos, J. M. (toim.), *Konsumtionsrapporten 2011*, Centrum för konsumtionsvetenskap vid Göteborgs universitet: 26-30.
- Wickelgren, M. (2011), ”Biltransporter – vår käraste utgift?”, teoksessa Roos, J. M. (toim.), *Konsumtionsrapporten 2011*, Centrum för konsumtionsvetenskap vid Göteborgs universitet: 22-25.